

MOEDER GODS HODEGETRIA

Recent heeft het museum 3 hedendaagse ikonen uit de expositie 'Moskou School; Traditie en Heden' aangekocht. De 'Vereniging Vrienden van het Ikonenmuseum' heeft deze aankoop financieel mogelijk gemaakt. Het gaat onder meer om de ikoon 'Moeder Gods Hodegetria'. Deze ikoon van Olga Kolokoltsova staat in een lange traditie.

Hodegetria, 10e eeuw, ivoor

Op de ikoon is de Moeder Gods frontaal en ten voeten uit weergegeven in een majestieus onthechte houding. Ze draagt het Christuskind op de linker arm. Zoals gebruikelijk bij dit type ikoon, wijst de Moeder naar haar Zoon. Hij is de weg, de waarheid en het leven. Ook de vaak voorkomende kleursymboliek in de kleding is in deze hedendaagse ikoon aanwezig. Haar maphorion is versierd met drie sterren en de inscriptie 'MP OY' (Meter Theou) ontbreekt uiteraard niet. Het Christuskind, afgebeeld als een kleine volwassene met een bewuste blik in de ogen, maakt een zegenend gebaar met zijn rechter hand en houdt een schriftrol in de linker.

De geschiedenis en traditie

De Hodegetria (Grieks voor: Zij die de weg wijst) zou het oudste type ikoon van de Moeder Gods zijn. Volgens een legende is de eerste Hodegetria geschilderd door de evangelist Lucas. Dat wil zeggen: Hij begon aan een portret van de Maagd Maria, maar door een wonder werd de ikoon vanzelf voltooid.

Typeerend voor de voorstelling van Hodegetria door de eeuwen heen is, dat deze slechts oppervlakkig op het moeder-kind-type lijkt, dat in de iconografie van het Westerse Christendom zo populair werd. Bij de Hodegetria-voorstelling is er vrijwel geen lichamelijk contact tussen Moeder en

(vervolg 'Moeder Gods Hodegetria')

Kind; zij kijken elkaar niet aan. De Moeder wijst naar haar Zoon: zij toont de weg naar Hem. De kleding van Maria is vol van symboliek. Zij draagt een blauw onderkleed om te benadrukken dat ze in de eerste plaats mens is. Haar mantel is rood, omdat God haar bekleed heeft met de hemelse liefde. Op haar schouders en hoofd heeft ze veelal 3 gouden sterren. Deze symboliseren haar maagdelijkheid vóór, tijdens en na de geboorte van Christus. Het kind heeft niets kinderlijks. Zoals in de aangekochte ikoon houdt hij stevast de Heilige Schrift in de linkerhand, terwijl zijn rechterhand een zegenend gebaar maakt. Dit is de Emanuel, de voorstelling van een baardloze Christus, het symbool van de verlossing, van de tijdloze heilsbelofte van God.

De geschiedenis, waarover we hier spreken gaat terug naar het Hodegon Klooster in Constantinopel, gesticht in de 5de eeuw. In dit klooster zou de oerikoon van de Hodegetria, die werd geschilderd door Lucas, bewaard worden. De naam van de ikoon 'Panagia Hodegetria' komt uit een legende die ons vertelt dat achter het klooster een bron aanwezig was. De Heilige Maagd zou daar ooit verschenen zijn aan 2 blinden. Zij geleidde hen naar de plaats van de bron en genas hun kwaal. Sindsdien kwamen mensen met oogandoeningen naar die plaats in de hoop genezen te worden. Een gesneden ivoer ikoon uit Constantinopel is aanwezig in het Catharijneconvent te Utrecht. Het betreft een Moeder Gods Hodegetria uit de tiende eeuw.

In Venetië werd de oud-Byzantijnse traditie voortgezet met een geheel eigen interpretatie. In de loop van de 11de en 12de eeuw werden kerken versierd met mozaïeken.

In de kathedraal van Torcello bijvoorbeeld, is tegenover een wonderlijke voorstelling van het Laatste Oordeel een sierlijke langerekte Madonna geplaatst. Dit 13de eeuwse mozaïek in de apsis, een etherische gestalte van de Madonna met Kind waarin de Hodegetria-weergave herkennen, is één van de aangrijpendste mozaïeken in Venetië.

De evangelist Lucas

Volgens een zesde-eeuwse legende was Lucas niet alleen arts en evangelist, maar ook schilder. Volgens deze overlevering heeft hij portret-ikonen gemaakt van de apostelen Petrus en Paulus. Bovendien worden er maar liefst drie ikonen van de Moeder Gods aan hem toegeschreven. Dat zou ook verklaren waarom Lucas zoveel weet van de omstandigheden waaronder Christus geboren is en opgroeiende. Hij heeft het uit haar eigen mond gehoord, terwijl ze voor hem poseerde.

Veel uit de eerste eeuwen van het Christendom is niet meer onomstotelijk vast te stellen. Het is bijvoorbeeld niet zeker dat Lucas ook het Bijbelboek 'Handelingen der Apostelen' heeft geschreven en al helemaal niet of hij de eerste ikonenschilder was.

Toch vind ik het een mooie gedachte. Dat de 21ste eeuwse ikoon van Olga Kolokoltsova iets te maken heeft met de oerikoon uit het Hodegon Klooster in Constantinopel.

Cees Sanders

De Mirredragende vrouwen bij het graf van Christus

IKOON VAN DE MAAND APRIL

De Mirredragende vrouwen bij het graf van Christus Rusland, 17e eeuw; 88 x 72 cm Ikonenmuseum Kampen

Centraal staan de vrouwen, die het lichaam van de gestorven Christus willen balsemen. Aan het hoofdende van het graf zien zij een engel die hen de blijde boodschap van Christus' opstanding verkondigt. De doeken, waarin de gestorven Christus was gewikkeld, liggen nog in het graf. Enigszins in de achtergrond is te zien hoe Christus aan Maria van Magdala verschijnt in de hof waarin het graf is gelegen. Deze voorstelling, genaamd Noli me tangere (raak mij niet aan), wordt ook wel afzonderlijk op ikonen afgebeeld. Nog verder op de achtergrond is de stad Jeruzalem voorgesteld. De begraafplaatsen bevinden zich immers altijd buiten de stadsmuren. Het moment, noch het feit van Christus'

Opstanding wordt in de evangeliën beschreven. Geen mens is ook getuige geweest van de Opstanding. Het moment vlak na de Opstanding wordt in de ikoon van de Mirredragende vrouwen bij het graf van Christus geïllustreerd: het lege graf is het teken van Christus' Verrijzenis. De vier evangelisten geven allen een verschillende beschrijving van de vrouwen aan het graf. Maria van Magdala wordt daarbij het vaakst genoemd. Op de ikoon wordt slechts een vrouw met naam genoemd, namelijk de Moeder Gods. De grote hoeveelheid van gestapelde nimbi doet een grote toeloop vanuit de stad Jeruzalem vermoeden.

Colofon

De Nieuwsbrief is het contactorgaan van de Vereniging 'Vrienden van het Ikonenmuseum' te Kampen en verschijnt minimaal tweemaal per jaar. Leden, donateurs en sponsors ontvangen de Nieuwsbrief gratis en hebben gratis toegang tot het Ikonenmuseum.

Redactie

Ina Krachten email inakrachten@solcon.nl
Alfred Koetsier e-mail koetsierwolfe@home.nl
Cees Sanders e-mail wijsanders@ziggo.nl

Aan deze editie van de Nieuwsbrief werken mee

Ina Krachten, Aly Brug, Alfred Koetsier, Cees Sanders en Harry van Biessum.

Fotografie

Aly Brug (Chevetogne), Ina Krachten (ikonen, een geschiedenis).

Redactieadres

Per e-mail wijsanders@ziggo.nl.
Per post Burgwal 25, 8261 EN Kampen
of P/O Ikonenmuseum Nieuwsbrief, Buiten Nieuwstraat 2, 8261 AV Kampen.

Lidmaatschap van de Vereniging

Opgeve lidmaatschap via bovengenoemde correspondentieadressen en via de website www.ikonmuseumkampen.nl.
Telefoonnummers: 038 - 23 03 775 en 038 - 38 58 483.
Enkel lidmaatschap minimaal € 30 of dubbel lidmaatschap minimaal € 40 per kalenderjaar.
IBAN: NL23INGB056126603 t.n.v. de Vereniging.
De bijdrage / contributie is aftrekbaar van de belasting.

Openings tijden van het Ikonenmuseum

Dinsdag- en woensdagmiddag van 13.00 - 17.00 uur en op donderdag, vrijdag en zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
Groepsbezoek en rondleidingen op afspraak. Telefoon: 038 - 38 58 483.

Adres van het Ikonenmuseum

Buiten Nieuwstraat 2, 8261 AV Kampen.
Telefoon: 038 - 38 58 483
E-mail: info@alexanderstichting.nl
Website: www.ikonmuseumkampen.nl

IKONEN : EEN GESCHIEDENIS

In de media en de computerwereld is 'ikoon' een veelvoorkomende term. In het eerste geval gaat het om een persoon die als boegbeeld van een generatie of groep beschouwd wordt, in het tweede geval gaat het om een plaatje waarmee een ingewikkelde materie in beeld wordt gebracht. In beide gevallen is nog iets van het oude begrip ikoon aanwezig.

Ikoon, afgeleid van het Griekse woord *ikoon*, dat letterlijk beeld betekent, heeft in de context van mijn betoeg de bedoeling een heilig beeld te zijn, verbonden met de christelijke kerk uit het oosten.

Ikonen

Wat zijn ikonen? Het zijn tweedimensionale beelden van Christus, de Moeder Gods, engelen en heiligen en van de feesten van de kerk, die volgens door de kerk vastgestelde regels zijn vervaardigd. Door deze ikonen is het voorgestelde tastbaar aanwezig en staat de gelovige oog in oog met de heilige of het feest. Een essentieel punt hierbij is, dat de ikoon geen plaatje is waardoor de gelovige via het gebed bij de afgebeelde terecht komt. Bij het bidden voor de ikoon staat de gelovige tegenover de heilige, die door de ikoon fysiek aanwezig is. Kortweg: de ikoon is de heilige. Deze benadering die in de westerse kerk niet of nauwelijks wordt beleeft, maakt zowel de ikoon als de beleving ervan uniek. De vroegste ikonen waren met de zogenaamde encaustische (Gr. *kauasis*, het branden) methode vervaardigd. Het is een oude schildertechniek, waarbij pigmenten en hete was worden vermengd en in een houten paneel gebrand. Deze techniek werd in de oudste ikonen toegepast, voordat de tempera (hierover later) zijn intrede deed. Het resultaat van deze methode was een grote transparantie met diepe warme kleuren. Deze techniek werd ook gebruikt voor een groot aantal zogenaamde mummie portretten, gevonden in Egyptische begraafplaatsen, waarvan de meest bekende uit Fayoum afkomstig waren. Deze portretten waren geschilderd op houten planken, die bevestigd werden op het doodsleed waarin het lichaam van de overledene was gewikkeld. De voorstelling was geïdealiseerd met de nadruk op de ogen. Algemeen wordt aangenomen dat de Orthodoxe Christelijke ikoon zich heeft ontwikkeld uit het Egyptische mummie portret.

Encaustische portret-ikonen uit de zesde en zevende eeuw vertonen nog de levenscheitheid die kenmerkend is voor het hellenisme (afgeleid van Hellas, de Griekse naam voor het vaderland).

Portret jonge vrouw
2^e eeuw v. Chr.

Portret jonge man
2^e eeuw v. Chr.

De wasverftechniek is langzamerhand verdrongen door de temperatechniek, zeker na de beeldenstrijd, toen de kerk besluitvaardiger dan tevoren de ikonenkunst onder haar hoede nam. Het hout werd bedekt met een linnen of katoenen doek, en vervolgens werden enige krijtlagen aangebracht. Nadat het oppervlak was gladgeschuurd kon worden geschilderd. Er werd geschilderd met pigmenten van minerale oorsprong, die uit de natuur kwamen. De pigmenten werden tot een fijn poeder vermalen en gebonden met het voornameste medium, eigeel. Temperaveren drogen zeer snel en moeten dun worden aangebracht, in tegenstelling tot de pasteuze wasverven. Ze drogen droog en mager aan, maar worden spiritueel gevonden. De penselen waren zacht en soepel, gemaakt van o.a. marter- of eekhoornhaar. Eerst werden de achtergrondkleuren aangebracht, de donkere kleuren eerst. Dan de kleding en als laatste het inkarnaat (de huidskleur). Daarna werden de lichteffecten aangebracht op de gewaden, de gebouwen en inkarnaat om volume te creëren. Deze oplichting geeft de indruk dat het geheel van binnenuit straalt. Als laatste werd de ikoon geconserveerd door een laklaag. Hiervoor werd een vette vernis, een zogeheten 'olif' gebruikt, op basis van gekookte lijnolie waaraan harsen en minerale zouten waren toegevoegd. Helaas werd deze olif in de loop der eeuwen zwart. Maar zonder kerkelijke inzegening van de ikoon was de ikoon alleen maar een stuk beschilderd hout. De Heilige Geest maakte van dit paneel een sacrament. De ikoon werd door de inwijding aan Gods volk aangeboden.

De ontwikkeling van het beeld

De eerste expressies van communicatie zijn de bekende prehistorische grottetekeningen. De tweedimensionale tekeningen en schilderijen ontwikkelden zich langzaam naar driedimensionale beelden. In de klassieke oudheid zijn beelden van goden en helden vervaardigd, die een zekere verering genoten. In de tempels van de Grieken en Romeinen zijn de godenbeelden niet slechts kunstige uitingen van de beeldhouwers, maar vooral de in beeld gebrachte schoonheid en kracht van die goden. Als tegenprestatie verwachten de schenkers het verhoor van een gebed om bijvoorbeeld de genezing van een zieke.

Als in het begin van het christendom, de eerste christenen samenkomen om hun geloof te belijden doen zij dat vooral door gebed. In Rome wordt het christendom gevierd op plaatsen, die niet voor iedereen toegankelijk zijn, zoals

(vervolg 'Ikonen: een geschiedenis') de huiskerken en de catacomben. Het christendom is dan een geloof van taal en boeken. Het beeld wordt vooral snog vermeden, omdat het herinnert aan de heidense gewoonten van beeldverering. Wel gebruiken ze symbolische tekenen, zoals vissen, palmtakken, druivenranken, vogels zoals de duif en de pauze. De ingewijden weten deze tekenen te duiden, de vis als

Christus de Goede Herder
Rusland 18e eeuw

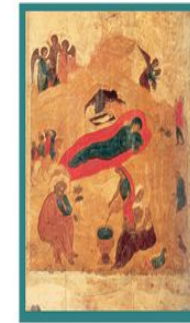
het symbool voor Christus en de duif symboliseert de Heilige Geest. Maar beelden zijn noodzakelijk om het gebed uit te dragen. De eerste christelijke beelden verschijnen in de tweede eeuw, bijvoorbeeld in de Romeinse onderaardse begraafplaatsen, de catacomben. In deze 'overgangstijd' tussen de heidense beeldtraditie en de christelijke beeldtraditie blijkt, dat tafereel uit de Romeinse mythologie zonder veel aanpassing overgenomen worden in de nieuwe religie. Om een voorbeeld te geven de druivenplukkende en de trappende putti, die de wijn bereiden voor de bacchanalen ter ere van de god Dionysos/Bacchus, worden nu geïnterpreteerd als engelen, die de wijn bereiden voor de eucharistie. En de herder met zijn schapen wordt geïdentificeerd als de kudde van de Geloofs-gemeenschap, die door Christus, de Goede Herder, wordt geleid. Het kerkelijk gezag kijkt dit niet toe. Men is bevreesd voor het terugkeren naar de afgodsbeelden en de heidense verering van die beelden. Bij het concilie van Elvira (Zuid-Spanje) in 306 wordt dan ook de verering en aanbidding van het beeld verboden.

Nauwelijks tien jaar later geeft keizer Constantijn de christenen godsdienstvrijheid bij het tolerantie-edict van Milaan in 313. Dit betekent een grote opleving van de christelijke kunst. Martelaarsgraven mogen bezocht en de relikven van de martelaars mogen worden vereerd. Het Heilige Land met voor christenen bijzondere plaatsen wordt een geliefd pelgrimsoord. De christelijke beeldtraditie

komt nu echt op gang. De kerk heeft na de erkenning van Constantijn de Grote geen angst meer dat gelovigen tot heidense cultuurpraktijken zullen worden aangetrokken. Het blijkt dat voor de iconografie van de christelijke beelden toch vertrouwde traditionele 'plaatjes' worden gebruikt. Vanuit de keizercurie zijn de beelden van de keizers bekend, die in tempels en openbare gebouwen bijvoorbeeld de basilica (Gr. koningshal) een vaste plaats hebben gehad. De basilica zijn in de klassieke oudheid een overdekte, vaak rechthoekige ruimten, met een exedra (een halfronde ruimte; de absis) en meestal binnen van zuilen voorzien. De christenen nemen de grondvorm over voor de kerkbouw. De halfronde absis, eens de plaats van de keizer, wordt de plaats van het Heilige der Heiligen. Het altaar is de troon van Christus. Door schilderijen en ikonen is Christus Zelf aanwezig, zoals eens de sterfelijke keizer. De liturgische gewaden zijn sterk geïnspireerd op de feestgewaden aan het Romeinse en later Byzantijnse hof. De kledij van de keizer, het purperde colobium (= soort mantel) met de goudkleurige clavi, wordt het gewaad

(vervolg 'Ikonen: een geschiedenis')

van de Allerhoogste. In de ikoonkunst is sprake van kleursymboliek, maar een continue en stabiele kleuren-symbool bestaat niet; kleuren kunnen verschillende betekenis hebben. Rood is het symbool van leven, de liefde, maar ook van het bloed en de martelaren. Purper is de keizerlijke kleur; het concilie van Elzeze in 431 staat toe dat Maria en haar moeder Anna in een purperen mantel worden afge-

Geboorte van Christus
Rusland ca. 1500

beeld. Blauw is de kleur van zuiverheid en vroomheid, symbool voor het paradijs, van de hoop en de onsterfelijkheid, de kleur van de hemel. Groen is de kleur van de harmonie, van het groeiende, van het jonge en vitale, symbool van de vruchtbaarheid. Wit staat volgens Pseudo-Dionysius in relatie tot het goddelijke licht; Christus ligt in de kribbe in het wit gekleed, op de berg Tabor is hij in het wit, en natuurlijk ook op de Paas-ikoon de Anastasis. Wit en oker (geel) zijn synoniem voor goud. Goud is volgens bovengenoemde Dionysius 'de weerkraatsing van de goddelijke zonneglans'. Zwart is de kleur van de dood, van de hel van de duivels.

De iconografieën van de verschillende feesten zijn terug te voeren op de Romeinse traditie. Een voorbeeld is de Geboorte-ikoon, waarbij Christus na zijn geboorte volgens de apocriefe boeken in een badje gewassen wordt. Op mozaïeken van de geboorte van de god Dionysos wordt de god na zijn geboorte door waterinifmen in een badje gedompeld. Deze nimfen hebben blote armen net zoals de twee vroedvrouwen die Christus hebben gewassen.

Zoals in het beeld van Christus en van de engelen pre-christelijke iconografieën zijn overgenomen en aangepast, zo geldt dit ook voor het beeld van de Moeder Gods. Zij is de onsterfelijke keizerin, de Koningin der Hemelen.

Ina Kragt
(wordt vervolgd)

Literatuur

- Braamhorst Karin, Ikonen lexicon, (Warnsveld 2004)
- D'Onorio Bernardo, Antiche Icone a Montecassino, (Pescara 2004)
- Krikhaar Désirée, Schittering van de Tsaren, 'Kunst uit het Novodevicij-klooster', (Amsterdam Gent 2002)
- Krikhaar Désirée M.D., Heutink Joozt, Beelden van het licht, 'Ikonen' (Kampen 2006)
- Nes Solrunn, The mystical language of icons, (Cambridge U.K. 2004)
- Quenot Michel, Fenster zum Absoluten, (Wurzburg 1992)
- Rozeemond-van Ginhoven Hetty J., Ikon, 'Inspired art, icons from 'De Wijzenburgh', (Echteld 1980)
- Temple Richard, Icons, 'Divine Beauty', (Londen 2004)
- Yevseyeva L.M. ed., Early Tver painting, (Moskou 1974)
- Zweig Philip, Icons, (New York 2004)

ALGEMENE LEDENVERGADERING

Al eerder heeft u een uitnodiging ontvangen voor de Algemene Ledenvergadering van de Vereniging Vrienden van het Ikonenmuseum. Deze zou aanvankelijk plaats vinden op 15 maart jl. Door meerdere onvoorzien omstandigheden is de vergadering uitgesteld. Opnieuw willen we deze gewijzigde datum onder uw aandacht brengen. U bent van harte welkom op:

Zaterdag 10 mei 2014 in de Timmertoren van het Ikonenmuseum. Buiten Nieuwstraat 2 te Kampen. Aanvang 14.00 uur. De zaal is open vanaf 13.00 uur. De agenda en bijbehorende stukken zijn u eerder toegesonden. Voor de pauze vindt het formele gedeelte van de vergadering plaats. Onder meer de jaarverslagen van de penningmeester en de secretaris van de vereniging zijn dan aan de orde.

Na de pauze het informele gedeelte met een lezing over het 'Klooster van Chevotgne', door ons medebestuurds ds. Ad van Noord. De lezing wordt omlijst door muziek,

uitgevoerd door het Kamper Vocaal Ensemble 'Kavóca'. In de agenda, die u heeft ontvangen is een uitgebreidere toelichting op deze lezing opgenomen. U kunt deze dag natuurlijk ook de beide lopende tentoonstellingen bezoeken. Museum en lezing zijn voor u, op vertoon van de ledenpas, gratis toegankelijk.

Namens het bestuur van de Vereniging, Cees Sanders, secretaris.
038 2303775
wijsanders@ziggo.nl

EXPOSITIE 'GESCHILDERD MET HART EN ZIEL'

Op zaterdag 12 april heeft Ad van Noord, bestuurslid van de 'Vereniging Vrienden van het Ikonenmuseum', een bijzondere expositie geopend.

De ikonen die worden getoond, zijn op traditionele wijze geschilderd door Jansje Aaltink, vrijwilliger van het museum. Zij schildert al vele jaren ikonen, meestal in de traditionele stijl van Novkorod. Van haar hand zijn nu 75 hedendaagse ikonen te zien in het museum. Bezoekers van de tentoonstelling kunnen deze werken kopen.

De tentoonstelling is ook voor het publiek vanaf 12 april te zien. Als lid van de Vereniging heeft u een uitnodiging gehad voor de opening. Mocht u niet in de gelegenheid zijn geweest de opening bij te wonen, dan is er nog tot 30 augustus a.s. gelegenheid de expositie te bezoeken. Voor leden van de vereniging is de toegang gratis op vertoon van de ledenpas.

